

A DEUTERONOMIUM ÉS A SZÁMOK KÖNYVE
EGYETLEN TÓRÁBAN
ÚJ HORIZONTOK A PENTATEUCHUS ÉRTELMEZÉSÉBEN

Eckart Otto
Ludwig-Maximilians-Universität, München

Kiindulásként vessünk egy pillantást a *Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament* sorozatban megjelent Deuteronomium kommentárra!¹ Amikor néhány évvel ezelőtt ERICH ZENGER megkért, hogy ugyanabban a sorozatban térjek át a Deuteronomium kommentálására a Számok könyvének magyarázata helyett, a Deuteronomiumhoz írt kommentárt a késői, fogság előtti predeuteronomisztikus könyv legősibb magvával szolgáló szövegeinek (MTörv 12–26) magyarázatával kezdtem. Az eredmény egy monográfia lett, amely a *Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* sorozatban jelent meg.² Egy évvel azután, hogy befejeztem a MTörv 12–26 elemzését, kapcsolatának vizsgálatát a Szövetség törvényével³ és az újasszír

A fordítás alapjául szolgáló tanulmány: ECKART OTTO: The Books of Deuteronomy and Numbers in One Torah. The Book of Numbers Read in the Horizon of the Postexilic *Fortschreibung* in the Book of Deuteronomy: New Horizons in the Interpretation of the Pentateuch, in Christian Frevel – Thomas Pola – Aaron Scharf (eds.): *Torah and the Book of Numbers*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2013, 383–397. Fordította: Szabó Xavér OFM. A fordító megjegyzése: a Mózes ötödik könyveként számon tartott Második Törvénykönyvet a tanulmányban következetesen *Deuteronomium*nak nevezi a szerző.

¹ ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11. Erster Teilband. Deuteronomium 1,1–4,43; zweiter Teilband. Deuteronomium 4,44–11,32*, Herder, Freiburg et al., 2012.

² ECKART OTTO: *Das Deuteronomium. Politische Theologie und Rechtsreform in Juda und Assyrien*, Walter de Gruyter, Berlin, 1999.

³ ECKART OTTO: Vom Bundesbuch zum Deuteronomium. Die deuteronomische Redaktion in Dtn 12–26, in Georg Braulik – Walter Groß – Sean E. McEvenue (Hrsg.): *Biblische Theologie und gesellschaftlicher Wandel. Festschrift für Norbert Lohfink*, Herder, Freiburg et al., 1993, 260–278; IDEM: The Preexilic Deuteronomy as a Revision of the Covenant Code, in: IDEM: *Kontinuum und Proprium. Studien zur Sozial- und Rechtsgeschichte im Alten Orient und im Alten Testament*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1996, 112–122; IDEM: *Biblische Rechtsgeschichte als Fortschreibungsgeschichte*, *BiOr* 56 (1999) 5–14;

birodalmi ideológia szövegeivel,⁴ főleg Assur-ah-iddína asszír király hűségesküjével, megjelentettem a Deuteronomium deuteronomisztikus keretének elemzését és annak fogság utáni továbbírását mint a Pentateuchus részét a *Forschungen zum Alten Testament* sorozatban.⁵ Ebben a monográfiában az egyik kulcsszakasz a Szám 13–14 és MTörv 1,19–46-ban olvasható hírszerzők történetének paradigmaticus elemzése volt, amely azzal az eredménnyel zárult, hogy a történet predeuteronomisztikus forrását használták a Deuteronomium deuteronomisztikus történetében. A Szám 13–14 függött a történet Deuteronomiumban olvasható deuteronomisztikus változatától, de a Hexateuchus és Pentateuchus redakcióinak posztdeuteronomisztikus szerzői is befogadták forrásuk forrását, vagyis a predeuteronomisztikus történetet, amelyet már felhasználtak a Deuteronomiumban.⁶

Ezt az eredményt REINHARD ACHENBACH elfogadta *Die Vollendung der Tora* című habilitációs dolgozatában, amelyet 2003-ban, a *Beihefte zur Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte* sorozatban publikáltak.⁷ Összpontosítva a Számok könyvében található „teokratikus átdolgozások” I–III. posztpentateuchusi redakciós részeire, REINHARD ACHENBACH tanulmánya jelenleg, és gondolom, még hosszú ideig, a legmeggyőzőbb magyarázatát adja a Számok könyve irodalomtörténetének. Főleg azt tudja bizonyítani, hogy nincsenek sem predeuteronomikus források a Számok könyvében,⁸ sem pedig egy predeuteronomikus Hexateuchus nem létezik.⁹ A

IDEM: Rechtshermeneutik in der Hebräischen Bibel. Die innerbiblischen Ursprünge halachischer Bibelauslegung, ZAR 5 (1999) 75–98.

⁴ ECKART OTTO: Treueid und Gesetz. Die Ursprünge des Deuteronomiums im Horizont des neuassyrischen Vertragsrechts, ZAR 2 (1996) 1–52.

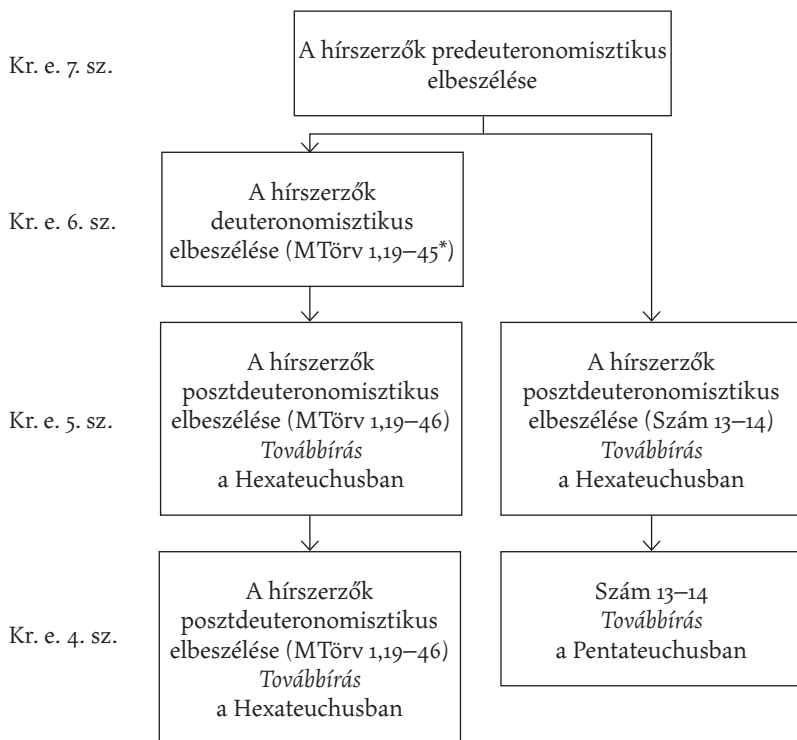
⁵ ECKART OTTO: *Das Deuteronomium im Pentateuch und Hexateuch. Studien zur Literaturgeschichte von Pentateuch und Hexateuch im Lichte des Deuteronomiumrahmens*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2000; IDEM: Deuteronomium und Pentateuch. Aspekte der gegenwärtigen Debatte, ZAR 6 (2000) 222–284. A fordító megjegyzése: A tanulmányban a *Fortschreibung* kifejezést következetesen a „továbbírás” tükörfordítás-ként közlöm. Ezt a kifejezést az angolszász irodalom többnyire a *Rereading* terminológiával felelteti meg, amely a szöveg újraértelmezett továbbélését, a szó új eseményekben felismert tartalmának közvetítését fejezi ki.

⁶ A részletekhez lásd ECKART OTTO: Deuteronomium im Pentateuch, op. cit., 12–109; IDEM: Deuteronomium 1,1–11, op. cit., 367–407.

⁷ REINHARD ACHENBACH: *Die Vollendung der Tora. Studien zur Redaktionsgeschichte des Numeribuches im Kontext von Hexateuch und Pentateuch*, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2003; IDEM: Die Erzählung von der gescheiterten Landnahme von Kadesch Barnea (Numeri 13–14) als Schlüssel der Redaktionsgeschichte des Pentateuchs ZAR 9 (2003) 56–123.

⁸ Pace HORST SEEBASS: *Numeri 10, 11–22,1*, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 2003. JOEL S. BADEN: *J, E, and the Redaction of the Pentateuch*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2009; lásd recenziómat a monográfiáról: ZAR 15 (2009) 451–455.

⁹ Egy közvetlen predeuteronomikus kapcsolat a Számok és József könyve között a Deuteronomium nélkül nem működik és nem működhet; *nem így* CHRISTIAN FREVEL: Deuteronomistisches Geschichtswerk oder Geschichtswerke? Die These Martin Noths zwischen Tetrateuch, Hexateuch und Enneateuch, in Udo

Számok könyvének irodalomtörténetéhez a kulcs – amint azt a közelmúltban publikált Deuteronomium kommentár is mutatja – a fogság alatti és fogság utáni Deuteronomium. Itt most nincs arra lehetőség, hogy megismételjem a Deuteronomium és Számok könyve közötti irodalmi kapcsolat Herder-kommentárban tárgyalt összetett érveit, csupán arra törekszem, hogy röviden összefoglaljam a fogság utáni Pentateuchus részét képező két könyv irodalomtörténetének néhány szempontját.

A Pentateuchus irodalomtörténete minden kifejtésének szembesülnie kell azzal a ténnyel, hogy nincs pápi forrás a Deuteronomiumban, amint meg-

Rüterswörden (Hrsg.): *Martin Noth aus der Sicht der heutigen Forschung*, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 2004, 60–95; IDEM: Die Wiederkehr der Hexateuchperspektive. Eine Herausforderung für die These vom deuteronomistischen Geschichtswerk, in Hermann-Josef Stipp (Hrsg.): *Das deuteronomistische Geschichtswerk*, Lang, Frankfurt am Main, 2011, 13–53. A Pentateuchus és a Korábbi Proféták közötti kapcsolat kielégítő irodalmi, történelmi megoldásához lásd REINHOLD ACHENBACH: Pentateuch, Hexateuch und Enneateuch. Eine Verhältnisbestimmung, *ZAR* 11 (2005) 122–154; ECKART OTTO: Deuteronomy Between the Pentateuch and the Deuteronomistic History, *JHS* 9 (2009) 22–27; IDEM: *Deuteronomium* 1,1–11, op. cit., 284–297, a MTörv 1–3-ról szóló párbeszéd állásához.

győzően bizonyította LOTHAR PERLITT,¹⁰ és ezt megerősíti e tanulmány szerzője is a Deuteronomium deuteronomisztikus és fogság utáni keretéről szóló monográfiájában,¹¹ valamint a Herder Kiadónál megjelent Deuteronomium-kommentárjában. A papi forrás (P) horizontja számos ószövetségi kutató szerint a Sínai-perikópában végződik,¹² amely meghatározó jelentőségű a Számok könyvének irodalomtörténetéhez. Másrésztől nagy számú szöveg van, amely igazolja, hogy a Deuteronomium könyvében a továbbírás feltételezte a papi forrást és annak posztpapi továbbírásait (P^s) a Ter–Lev könyvekben, amelyek alátámasztják a deuteronomiumi továbbírás fogság utáni datálását. Csak néhány példát választottam ki a MTörv 1–8 szövegeiből, és utalok a Herdernél megjelent Deuteronomium-kommentárra a teljes igazolásért, további példákért és érvekkért részletesen: a MTörv 1,30–31 kapcsolódik a Kiv 19,4-hez,¹³ a MTörv 2,5 a Ter 36,8–9-hez,¹⁴ a MTörv 2,30b a Kiv 7,3-hoz,¹⁵ a MTörv 4,3–4 a Szám 25,1–5 versekhez,¹⁶ a MTörv 4,16b–19 a Ter 1,14–27-hez,¹⁷ a MTörv 5,22 a Kiv 19,9 és 20,1-hez,¹⁸ a MTörv 5,26 a Ter 7,15-höz,¹⁹ a MTörv 6,13 a Lev 19,12-höz,²⁰ a MTörv 7,3 az Ezd 9,12-höz,²¹ a MTörv 7,6 a Kiv 19,5–6-hoz,²² a MTörv 7,12 a Ter 17,7 és Kiv 6,4–5 versekhez,²³ a MTörv 8,3 a Kiv 16,4–5, Lev 18,5 és Ez 20,11–12 versekhez.²⁴ Ez csak egy kis válogatás a MTörv 1–8 szövegeiből, amelyek fogság utáni szövegeket feltételeznek a Pentateuchusból és a Héber Biblia más részeiből.²⁵ A Számok könyve és a fogság utáni deuteronomiumi továbbírás közötti

¹⁰ LOTHAR PERLITT: *Priesterschrift im Deuteronomium?*, ZAW 100 (1988) 65–88 (= IDEM: *Deuteronomium-Studien*, Mohr, Tübingen, 1994, 123–143); *pace* CHRISTIAN FREVEL: *Mit Blick auf das Land die Schöpfung erinnern. Zum Ende der Priestergroundschrift*, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2000; lásd recenziómat a monográfiáról: *ThRev* 97 (2001) 212–214.

¹¹ ECKART OTTO: *Deuteronomium im Pentateuch*, op. cit., 211–233 a MTörv 34 elemzéséhez.

¹² THOMAS POLA: *Die ursprüngliche Priesterschrift. Beobachtungen zur Literarkritik und Traditionsgeschichte von Pg*, Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1995; CHRISTOPHE NIHAN: *From Priestly Torah to Pentateuch. A Study in the Composition of the Book of Leviticus*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2007; ECKART OTTO: *Das Buch Levitikus zwischen Priesterschrift und Pentateuch*, in idem: *Die Tora. Studien zum Pentateuch. Gesammelte Aufsätze*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2009, 107–142.

¹³ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 380köv; 393köv.

¹⁴ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 420köv; 425köv.

¹⁵ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 450köv; 459köv.

¹⁶ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 533köv; 544köv.

¹⁷ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 534köv; 564–566.

¹⁸ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 675köv; 754köv.

¹⁹ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 677köv; 760köv.

²⁰ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 786köv; 814köv.

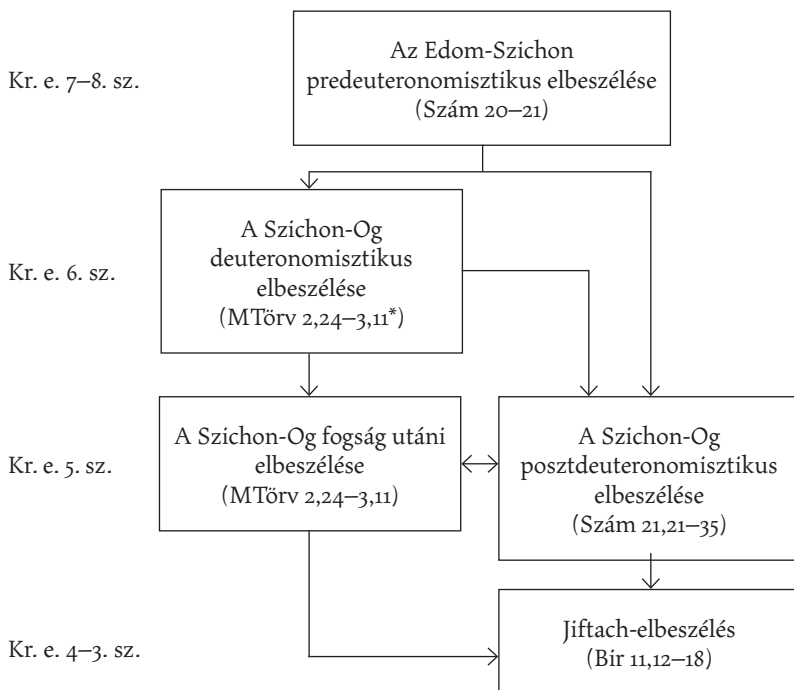
²¹ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 848köv; 862köv.

²² Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 850köv; 865–867.

²³ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 851köv; 872köv.

²⁴ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 899köv; 908–912.

²⁵ Kétségtelen, hogy már ez a néhány kiválasztott példa bizonyítja a fogság utáni továbbírást a Deuteronomiumban. A Deuteronomium irodalomtörténetének összefoglalásához lásd ECKART OTTO: *Deuteronomy 1–11*, op. cit., 231–257; az exegézis összefoglalásához pedig lásd ECKART OTTO:

irodalmi kapcsolathoz fontos még, hogy a Szichon-Og történetek közötti irodalmi kapcsolatok is követik azt a logikát, ami megvolt a hírszerzők Szám 13–14 és a MTörv 1,19–46-ban olvasható történetei között. A MTörv 2,24–3,11*-ben a MTörv 1–3 deuteronomisztikus redaktorai felhasználták a fogság előtti, predeuteronomisztikus Edom-Szichon elbeszélést, amit adaptáltak a Szám 21,21–35-ben olvasható deuteronomisztikus elbeszélés fogság utáni változatába, átvéve azok forrásainak forrását.²⁶ A deuteronomisztikus elbeszélés ezen posztdeuteronomisztikus felhasználásának szerzői és annak predeuteronomisztikus forrása szintén kapcsolódott a Deuteronomium könyvében olvasható deuteronomisztikus, fogság utáni továbbírásához. A Kr. e. 4–3. századi, a késői Második Szentély időszakában mindkét fogság utáni elbeszélést felhasználták a Jiftach-elbeszélés szerzői a Bír 11,12–18-ban.

Deuteronomium I. Die Literaturgeschichte von Deuteronomium 1–3, ZAR 14 (2008) 86–236; IDEM: Deuteronomiumstudien III. Die literarische Entstehung und Geschichte des Buches Deuteronomium als Teil der Tora, ZAR 17 (2011) 79–132.

²⁶ A források forrásai adoptálásának irodalmi technikája a Pentateuchus posztpapi továbbírásában rávilágít arra a tudásra, amivel egy fogság utáni *Schriftgelehrsamkeit* ókori szerzői rendelkeztek azon források irodalomtörténetére vonatkozóan, amiket használtak. Ez megfelel a Pentateuchus irodalomelméletének; vö. ECKART OTTO: *Das Gesetz des Mose*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2007, 98–103.

A legfontosabb a Számok könyve irodalomtörténetének rekonstruálásához az, hogy nem volt predeuteronomisztikus irodalmi kapcsolat a hírszerzők predeuteronomisztikus elbeszélése és az Edom-Szichon elbeszélés között. Ezek a predeuteronomisztikus elbeszélések azt jelzik, hogy nem volt közöttük irodalmi kapcsolat egy vagy több predeuteronomisztikus forrásban, mint a J és az E. A Számok könyve ezen része a Deuteronomium MTörv 1–3-ban található deuteronomisztikus keretéből származott.²⁷ A forráskritikai hipotézisnek nincs alapja a Számok könyvében, csak a töredékelmélet és a posztdeuteronomisztikus Hexateuchus és Pentateuchus redakciók tarthatók.²⁸ Az a tézis, mely szerint a deuteronomisztikus elbeszélések egyirányú kivétítésével találkozunk a Számok könyvében, amint azt JOHN VAN SETERS felvette,²⁹ túlságosan leegyszerűsítettnek bizonyul, mert a Számok könyvében a posztdeuteronomisztikus szerzők a deuteronomisztikus szerzők forrásait használták. Az viszont igaz, hogy az MTörv 1–3 irodalomtörténete a kulcs a Számok könyve irodalomtörténetéhez.

Ezen összefoglaló után foglalkozhatunk részletesebben az aranyborjú történetével a MTörv 9,1–10,11-ben, valamint a Deuteronomium kerete (MTörv 1–11) és a törvénygyűjtemény (MTörv 12–26) közötti kapcsolattal a MTörv 10,12–11,32 versekben, mert ezek a szövegegységek lényegesek a fogság utáni továbbírás jellegének meghatározásához a Deuteronomium keretében, a Tetrateuchushoz való kapcsolódásban. A MTörv 9,9–10,5* aranyborjú deuteronomisztikus elbeszélése³⁰ adoptálta egy predeuteronomisztikus, fogság előtti aranyborjú-történet (Kiv 32) töredékét, amelynek forrásai az 1Kir 12,26–30 és a 2Kir 17,21–23 szakaszokban voltak.³¹

A deuteronomisztikus, fogság alatti aranyborjú-történet első jelenetét a fogság utáni továbbírás keretezte a MTörv 9,1–8,22–29 versekben. A MTörv 9,22–24-ben a fogság utáni továbbírás szerzői összekapcsolták a Kiv 17,7 és Szám 11,3,34 versek posztpapi kijelentéseit,³² amelyek Mózes közbenjárásának posztpapi feldolgozására vonatkoznak a Szám 14,11b–20-ban, valamint a Kiv 4,1,5.8–9 versekre. A MTörv 9,1–8 szorosan összekapcsolódott a MTörv 9,22–24 versekkel

²⁷ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomy 1–11*, op. cit., 367–473.

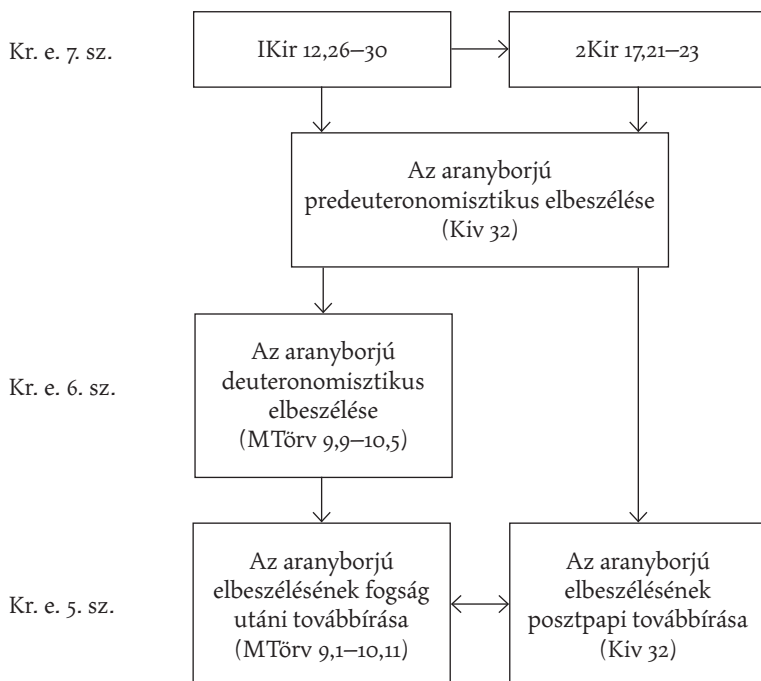
²⁸ Vö. ECKART OTTO: *Deuteronomium im Pentateuch*, op. cit., 1–109; 234–273; REINHARD ACHENBACH: *Vollendung der Tora*, op. cit., 173–442.

²⁹ Vö. JOHN VAN SETERS: *The Life of Moses. The Yahwist as Historian in Exodus-Numbers*, Pharos, Kampen, 1994, 363–404.

³⁰ Az elbeszélésről szóló kommentárt lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 924–1002.

³¹ MICHAEL KONKEL: *Sünde und Vergebung. Eine Rekonstruktion der Redaktionsgeschichte der hinteren Sinaiperikope (Exodus 32–34) vor dem Hintergrund aktueller Pentateuchmodelle*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2008; illetve ECKART OTTO: *Die Erzählung vom Goldenen Kalb in ihren literarischen Kontexten. Zu einem Buch von Michael Konkel*, ZAR 15 (2009) 344–352.

³² A Szám 11,3,34-hez lásd REINHARD ACHENBACH: *Vollendung der Tora*, op. cit., 203–266,306köv.

és feltételezi a fogság utáni MTörv 4³⁵ fejezetéből a MTörv 4,39 jelenlétét a MTörv 9,3,6-ban. Nyilvánvaló, hogy mély teológiai kapcsolat áll fenn a fogság utáni továbbírás ezen, a nép JHWH elleni állandó lázadásának motívumával kísért kerete és az Ez 20 fogság utáni fejezete között.³⁴ A MTörv 10,6–11 versekkel együtt a MTörv 9,1–8 keretezi az aranyborjú deuteronomisztikus elbeszélését, amely a fogság utáni továbbírással kibővült a frigyláda motívumával. Ez feltételezte a papi forrást és annak bővítését (P^s) a Sínai-perikópában,³⁵ és ennek meghatározó szerepe van a fogság utáni Deuteronomium törvénykezési hermeneutikája számára a Pentateuchus részeként, és szorosan integrálódott a fogság utáni Deuteronomium könyvébe.³⁶ A papok és leviták etiológiája a MTörv 10,6–

³⁵ A 4. fejezethez lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 508–592; illetve ECKART OTTO: Tora für eine neue Generation in Dtn 4. Die hermeneutische Theologie des Numeruswechsels in Deuteronomium 4,1–40, in Georg Fischer – Dominik Markl – Simone Paganini (Hrsg.): *Das Deuteronomium. Tora für eine neue Generation*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2011, 105–122.

³⁴ Az Ez 20-hoz lásd KARL-FRIEDRICH POHLMANN: *Ezechielstudien. Zur Redaktionsgeschichte des Buches und zur Frage nach den ältesten Texten*, de Gruyter, Berlin, 1992, 54–77.

³⁵ A Kiv 25,10.16; 39,35; 40,20 versekhez lásd ECKART OTTO: *Forschungen zur Priesterschrift*, *ThR* 62 (1997) 20–27.

³⁶ ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 949köv., 988–990.

9-ben azért érdekes,³⁷ mert meghatározza a Leviták és a Számok könyve közötti irodalmi kapcsolatot és a fogság utáni továbbírást a Deuteronomiumban.³⁸ A cádokiták etiológiáját a MTörv 10,6–7-ben követte a leviták etiológiája a MTörv 10,8–9-ben. A cádokita papok etiológiája feltételezte az Áron haláláról szóló posztpapi elbeszélést a Szám 20,22–29-ben.³⁹ Mindkét szöveg – a Kiv 6,25 és a Szám 25,10 – úgy utal Eleázárra mint a cádokiták ősére, és mindkettő kapcsolódik az ároniták Lev 10,8–15-ben szereplő elbeszéléséhez⁴⁰ a később hozzáadott kerettel együtt a Lev 10,1–7.16–20-ban, és ezek kapcsolódnak az Eleázár-Pinchász⁴¹ nemzetségtáblához a Kiv 6,14–27-ben.⁴² Az MTörv 10,6b-ben a *khn* ige Eleázárhoz kötődik és nem Áronhoz. A cádokiták etiológiáját egy itinerárium keretezi, amely a MTörv 9,1–8-ban átveszi és megváltoztatja a Szám 33,31–37-ben szereplő útvonalat.⁴³ Ez az irodalmi horizont kiemeli, hogy a cádokiták MTörv 10,6–7-ben szereplő etiológiája⁴⁴ része volt a Deuteronomiumban felfedezhető fogság utáni továbbírásnak. A cádokiták etiológiája összekapcsolódott a szintén papi funkciókat betöltő leviták cádokitákétól eltérő etiológiájával a MTörv 10,8–9-ben; a *khn* igét nem használják a levitákra. Ha felismerjük a különbséget a cádokita papok és a leviták között, fel kell tennünk a kérdést, vajon a MTörv 10,6–9 feltételezi a Szám 18-at, vagy fordítva. REINHARD ACHENBACH⁴⁵ JULIUS WELLHAUSEN⁴⁶ követve az utóbbi álláspontot képviseli, a MTörv 10,6–9-et szinkronikusan, irodalmi egységként olvassa anélkül, hogy bármiféle különbséget tenne a cádokiták és a leviták között. Ennek következtében REINHARD ACHENBACH a Szám 18-at nagyon későre datálja, a *Theokratische Bearbeitung* poszt-Pentateuchus redakciós szövegeként.⁴⁷ ULRICH DAHMENNEK

³⁷ A MTörv 10,6–9-ben az ún. „könyv szerzője” beszél. A „könyv szerzőjének” hermeneutikai szerepéhez a MTörv 10-ben lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 995köv.

³⁸ A további részletekhez lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 950 köv., 990–996.

³⁹ Az elbeszélés elemzéséhez lásd REINHARD ACHENBACH: *Vollendung der Tora*, op. cit., 318–334.

⁴⁰ Vö. ECKART OTTO: *Das Buch Levitikus zwischen Priesterschrift und Pentateuch*, in idem: *Die Tora. Studien zum Pentateuch. Gesammelte Aufsätze*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2009, 107–142.

⁴¹ Vö. 1Kón 5,30.38.

⁴² Vö. REINHARD ACHENBACH: *Vollendung der Tora*, op. cit., 110–123.

⁴³ A *móser* (MTörv 10,6) és a *músar* (MTörv 11,2) kapcsolatáról lásd már AUGUST KLOSTERMANN: *Der Pentateuch. Beiträge zu seinem Verständnis und seiner Entstehungsgeschichte. Neue Folge*, Deichert, Leipzig, 1907, 260köv. és ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 991köv., 1032, 1048. A MTörv 11 és annak kapcsolatáról a Szám 16-hoz lásd lentebb.

⁴⁴ Az ároni és cádoki papok összetett történetéhez, amely a MTörv 10,6–7 mögött áll, lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 992köv; vö. IDEM: *Gab es „historische” und „fiktive” Aaroniden im Alten Testament?*, ZAR 7 (2001) 403–414; IDEM: *Die Zadokiden – eine Sekte aus hasmonäischer Zeit? Zu einem Buch von Alice Hunt*, ZAR 13 (2007) 271–276.

⁴⁵ Vö. REINHARD ACHENBACH: *Levitisches Priestertum und Leviten im Deuteronomium. Überlegungen zur sog. „Levitisierung” des Priestertums*, ZAR 5 (1999) 285–309, 292köv.

⁴⁶ Vö. JULIUS WELLHAUSEN: *Prolegomena zur Geschichte Israels*, de Gruyter, Berlin, 1905, 121–162.

⁴⁷ Vö. REINHARD ACHENBACH: *Vollendung der Tora*, op. cit., 141–172.

azonban igaza volt, amikor azt állította, hogy a MTörv 10,6–9 már feltételezi a Szám 18 papok és a leviták közötti, Ez 44-gyel összhangban álló megkülönböztetését.⁴⁸ Összefüggésbe hozza a MTörv 10,6–9 verseket egy poszpapi redakcióval (R^P) a Deuteronomium könyvében, ám ennek a redakciónak a kapcsolata a papi forrással a Tetrateuchusban továbbra is homályos megfogalmazású marad. Mi inkább egy fogság utáni továbbírásról beszélünk a Deuteronomiumban, amelyet az jellemez, hogy a papi forrást és annak továbbírását (P^S) a Ter 1–Lev 16-ban⁴⁹ ennek a fogság utáni deuteronomiumi továbbírásnak a szerzői feltételezték.⁵⁰

A MTörv 10,12–11,31 is lényeges itt mint összekötő a Deuteronomium MTörv 1–11 képezte kerete és a MTörv 12–26-ban található törvénykönyve között. A MTörv 10,12–11,17.21a*.b.22–30 egész szakasza részét képezi a Deuteronomium fogság utáni továbbírásának, kivéve a *Shema'* (MTörv 6,6–9) kontextusának a MTörv 11,18–21a* általi összegzését, valamint a MTörv 12–26-hoz közvetlen hidat alkotó MTörv 11,31–32 verseit.⁵¹ A MTörv 10,12 szó szerint átveszi a Mikeás könyvének fogság utáni kiegészítését, a Mik 6,8 verset.⁵² Annak a motívumnak a megszövegezése a MTörv 10,14-ben, hogy a föld JHWH-hoz tartozik, összefüggésben van annak megfelelőjével a Kiv 9,29-ben,⁵³ és megvan a fogság utáni párhuzama a Zsolt 115,16-ban, és bizonyos fokig összehasonlítható az „egek ege” szófordulattal. Az „Él” díszítő jelzőnek a MTörv 10,17-ben („a nagy, a hatalmas és a félelmetes Isten”) csak egy fogság utáni változata van a Neh 9,32 fogság utáni szövegében. A MTörv 10,19-nek, az idegen szeretetére való meghívásnak a legközelebbi párhuzama a poszpapi Szentség törvényében van,⁵⁴

⁴⁸ Vö. ULRICH DAHMEN: *Leviten und Priester im Deuteronomium. Literarkritische und redaktionsgeschichtliche Studien*, Philo, Bodenheim, 1996, 21–73; lásd még recenziómat a monográfiáról ECKART OTTO: *Die postdeuteronomistische Levitisierung des Deuteronomiums. Zu einem Buche von Ulrich Dahmen*, ZAR 5 (1999) 277–284.

⁴⁹ A Lev 1–16-ban a papi forrás továbbírásának további, különböző szintjeihez lásd ECKART OTTO: *Buch Levitikus*, op. cit., 112–128.

⁵⁰ DIETER E. SKWERES elmélete (*Die Rückverweise im Buch Deuteronomium*, Biblical Institute Press, Rom, 1979, 188–191), amely a MTörv 10,9-et összekapcsolja egy elveszett, de a Szám 18-ban megjelenő szöveggel, szükségtelen, ha azt látjuk, hogy a MTörv 10,6–9 közvetlenül összefoglalja a Szám 18-at.

⁵¹ Az elemzéshez és a kommentárhoz lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 1003–1072.

⁵² Vö. RAINER KESSLER: *Micha*, Herder, Freiburg et al., 1999, 260.

⁵³ Vö. JAN CHRISTIAN GERTZ: *Tradition und Redaktion in der Exoduserzählung. Untersuchungen zur Endredaktion des Pentateuch*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2000, 132–152.

⁵⁴ Vö. ECKART OTTO: *Innerbiblische Exegese im Heiligkeitsgesetz Levitikus 17–26*, in: Heinz-Josef Fabry – Hans-Winfried Jüngling (Hrsg.): *Levitikus als Buch*, Philo, Berlin, 1999, 126–196; REINHARD ACHENBACH: *Das Heiligkeitsgesetz und die sakralen Ordnungen des Numeribuches im Horizont der Pentateuchredaktion*, in: Thomas Römer (ed.): *The Books of Leviticus and Numbers*, Peeters, Leuven, 2008, 145–176. A Pentateuchus irodalomtörténeti rekonstrukciójának következményeihez lásd ECKART OTTO: *Del Libro de la Alianza a la Ley de Santidad. La reformulación del derecho Israelita y la formulación del Pentateucho*, Est.B 52 (1994) 195–217.

a Lev 19,34-ben.⁵⁵ Az Isten nevére való eskü motívuma a MTörv 10,20-ban a Szentség törvényéhez kapcsolódik a Lev 19,12-ben.⁵⁶ A MTörv 10,22 feltételezi a Ter 46,27 és a Kiv 1,5 verseket, vagyis egy papi kontextust, a hetven számnév motívumával. Csak néhány példát válogattunk ki a MTörv 10 fejezetéből, amelyek azt igazolják, hogy ezekben a versekben egy fogság utáni továbbrással van dolgunk.⁵⁷ Ugyanez igaz a MTörv 11 fejezetére is. Ismét csak néhány példát válogattunk. A MTörv 11,2–6 feltételezi a papi forrást a kivonulás elbeszélésében, a Kiv 14-ben⁵⁸ a *mê jam súp*⁵⁹ és a *chajil* szavakkal.⁶⁰ Az isteni erős kéz általi *músar* motívumának szoros párhuzama van a Kiv 6,6–8-ban, amely versek vagy a papi forrás⁶¹ vagy egy posztpapi Hexateuchus részét képezik.⁶² Mindenesetre ezek a versek a MTörv 11,2–6-ban feltételezik a Kivonulás könyve papi rétegeit. Témánk szempontjából a MTörv 11,6 bizonyos jelentőséggel bír, mert itt a Dátán és Abirám lázadásáról szóló elbeszélés kerül elénk (Szám 16).⁶³ A MTörv 11,6a („ami Ruben fiának, Eliabnak a fiaival, Datannal és Abirammal történt”) a Szám 16,1b összegzése egy olyan változatban, amely még nem ismerte Pallut,⁶⁴ azt a személyt, akit a legutolsó redakció illesztett be a Szám 16-ba, amely feltételezte a rubeniták késői genealógiáit a Ter 46,8–9; Kiv 6,14 és a Szám 26-ban.⁶⁵ A MTörv 11,6b-ben („amikor feltátotta száját a föld”) a szerzők összekapcsolták a Szám 16,30 és a Szám 16,32 szókincsét, idézve a Szám 16,32a félverset („a föld felnyitotta torkát és elnyelte őket családjukkal”) és kibővítették azzal, hogy „sátraikkal és minden jószágukkal együtt, ami az övék volt egész Izráelben”. Itt ismételen, ahogy már a MTörv 1–3-ban, a Deuteronomium irodalomtörténete összefüggésbe került a Számok könyve irodalomtörténetével. A Szám 16 és

⁵⁵ Vö. ECKART OTTO: *Theologische Ethik des Alten Testaments*, Kohlhammer, Stuttgart, 1994, 237–248; CHRISTOPHE NIHAN: Resident Aliens and Natives in the Holiness Legislation, in Reinhard Achenbach – Rainer Albertz – Jakob Wöhrle (eds.) *The Foreigner and the Law. Perspectives from the Hebrew Bible and the Ancient Near East*, Harrassowitz, Wiesbaden, 2011, 111–134.

⁵⁶ Lásd még a fogság utáni továbbrást a MTörv 6,13-ban: ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 785köv., 1043köv.

⁵⁷ A teljes igazoláshoz konzultálni kell: ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit.

⁵⁸ Vö. ULRIKE SCHORN: Rubeniten als exemplarische Aufrührer in Num 16f/ Deut 11, in: Steven L. McKenzie – Thomas Römer – Hans Heinrich Schmid (eds.): *Rethinking the Foundations. Historiography in the Ancient World and in the Bible*, de Gruyter, Berlin, 2000, 251–268.

⁵⁹ Vö. Kiv 14,21*. 22.26.28–29.

⁶⁰ Vö. Kiv 14,4.9.17.28; vö. LUDWIG SCHMIDT: *Studien zur Priesterschrift*, de Gruyter, Berlin, 1993, 19–34.

⁶¹ Vö. CHRISTOPH BERNER: *Die Exoduserzählung. Das literarische Werden einer Ursprungslegende Israels*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2010, 158köv.

⁶² Vö. ECKART OTTO: *Forschungen zur Priesterschrift*, op. cit., 9köv.; ECKART OTTO: *Deuteronomium im Pentateuch*, op. cit., 37, 213.

⁶³ A részletes elemzéshez lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 1029–1033, 1045–1048. Itt csupán néhány utalást tehetünk az irodalmi kapcsolatokra.

⁶⁴ A vers szövegkritikai kérdéseire lásd LUDWIG SCHMIDT: *Priesterschrift*, op. cit., 118.

⁶⁵ Vö. REINHARD ACHENBACH: *Vollendung der Tora*, op. cit., 41.

az MTörv 11-ben összefüggésbe került két szöveg esetében döntő szerepe van azon kérdések megválaszolásának, hogy Dátán és Abirám elbeszélése hogyan és mikor kapcsolódott össze a korahita lázadás elbeszéléssel. ULRIKE SCHORN,⁶⁶ követve HANS-CHRISTOPH SCHMITTET⁶⁷ a Dátán-Abirám elbeszélést úgy értelmezte, mint „későbbi teológiai átdolgozást és a már meglévő papi szakaszok végső szerkesztését”. REINHARD ACHENBACH bebizonyította, hogy nem volt sem prepapi, sem papi forrás a Számok könyvében. Ez következményekkel bír a Szám 16 értelmezésére nézve, megfordítva a LUDWIG SCHMIDT-féle hagyományos elemzést.⁶⁸ REINHARD ACHENBACH számára a Dátán-Abirám történet, és itt folytatni tudja ULRIKE SCHORN elemzését, a Hexateuchus redakciójának eredeti rétege,⁶⁹ amelybe a Pentateuchus redakciója beillesztette a 250 lázadásáról szóló történetet. A *teokratikus átdolgozás* posztpentateuchusi redakciójának szerzői felhasználták a korahiták lázadásának történetét a Pentateuchus redakciójában, hogy a papi feladatok bizonyos revízióját bevezessék. A MTörv 11 szerzői még ismerték a Szám 16 posztredakcionális kiegészítéseit. A MTörv 11,6-ban a Deuteronomium fogság utáni továbbírásának szerzői szó szerint idézték a Dátán-Abirám Szám 16,1b.30a.32a versekben szereplő elbeszélést, úgyhogy a tézis, miszerint a Deuteronomium és a Számok könyve két független elbeszélést hagyományozott át, valószínűtlen. A Szám 16,32a független továbbírása a MTörv 11,6-ban kizárja azt a tézist, hogy az MTörv 11,6 a Szám 16 egyik forrása.⁷⁰

Kétségtelen, hogy kiterjedt irodalmi kapcsolatok vannak a Deuteronomium fogság utáni továbbírása és a Számok könyve között. A MTörv 1–3-ban a Moábrédakció⁷¹ deuteronomisztikus szerzői felhasználtak néhány predeuteronomisztikus elbeszélést, amit rekonstruálni tudunk, mert fennmaradtak a Számok könyve deuteronomisztikus Deuteronomium posztdeuteronomisztikus recepciójában. A posztdeuteronomisztikus és posztpapi szerzők a Számok könyvében kapcsolatban állnak a Deuteronomium fogság utáni továbbírásának szerzőivel, és úgy mutatják be

⁶⁶ Vö. ULRIKE SCHORN: Rubeniten, op. cit., 260–262.

⁶⁷ Vö. HANS-CHRISTOPH SCHMITT: Die Suche nach der Identität des Jahweglaubens im nachexilischen Israel. Bemerkungen zur theologischen Intention der Endredaktion des Pentateuch, in Joachim Mehlhausen (Hrsg.): *Pluralismus und Identität*, Kaiser – Gütersloher, Gütersloh, 1995, 259–278, 270.

⁶⁸ Vö. LUDWIG SCHMIDT: Priesterschrift, op. cit., 116–179; lásd recenziómat ECKART OTTO: Forschungen zur Priesterschrift, op. cit., 17köv.

⁶⁹ Az, hogy a Dátán-Abirám elbeszélés képviseli az eredeti réteget a Szám 16-ban, hagyományos forráskritikai álláspont volt. Lásd GEORGE W. COATS: *Rebellion in the Wilderness. The Murmuring Motif in the Wilderness Tradition of the Old Testament*, Abingdon Press, Nashville, 1968, 168; JOHN VAN SETERS: Moses, op. cit., 1994, 239köv.

⁷⁰ Így JOHN VAN SETERS: Moses, op. cit., 240. is elismeri, bár ez nem illeszkedik az ő globális hipotéziséhez, miszerint a Deuteronomium a Számok könyvének forrása. A problémát a kiegészítő elmélettel oldja meg, hogy a MTörv 11,6 egy posztdeuteronomikus kiegészítés volt a Deuteronomium könyvéhez.

⁷¹ A deuteronomisztikus redakciók teológiai profiljához a Deuteronomium keretében lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 238–248.

Mózeset, mint a Számok könyvében szereplő elbeszélések értelmezőjét.⁷² A Számok könyve és a MTörv 1–3 közötti ilyen irodalmi kapcsolatoktól eltérőek azok, amelyek a MTörv 5–11-ben vannak, és amelyek nem jellemzik a teljes elbeszélést. A MTörv 5–11-ben az irodalmi kapcsolatok a Kivonulás könyvében szereplő Sínai-perikopával a MTörv 5 és 9–10 fejezetekben dominálnak. Van azonban néhány kisebb kapcsolódási pont a Számok könyvével. A MTörv 8,15 kapcsolódik a Szám 20,1–13-hoz és a 21,4b–9-hez; a MTörv 9,22–24 a Szám 11,1–3.4–23-hoz és a 27,14-hez; a MTörv 10,6–8; 11,2 kapcsolódik a Szám 20,22–29-hez és a 33,31–34-hez; valamint a MTörv 11,6 a Szám 16-hoz. A Számok könyvével való kapcsolatok különbözősége a MTörv 1–3 és az 5–11-ben magyarázható a különböző deuteronomisztikus redakciókkal a Deuteronomium keretében. Az ún. Horeb-redakció volt a felelős a MTörv 5–11 deuteronomisztikus elrendezéséért, felhasználva azokat predeuteronomisztikus elbeszéléseket, amelyeket a posztpapi Sínai-perikopa megőrzött.⁷³ A deuteronomisztikus Moáb-redakció felhasználta a MTörv 1–3 elbeszéléseit, amelyek utat találtak a Számok könyvébe. A MTörv 10,6–7; 11,2 versekben az Áron haláláról szóló elbeszélésnek (Szám 20,22–29*) egy, a Szám 20,28-ban megőrzött Áron-ellenes értelmezését figyelhetjük meg, és a MTörv 10,6 Eleázárt legitímálta Áron utódként. Mindezek arra utalnak, hogy a fogság utáni továbbírás szerzői a MTörv 10–11-ben cádokita papok, akik a fogság utáni *Schriftgelehrsamkeit* képviselői voltak, és közülük volt a Számok könyvében fellelhető fogság utáni továbbírás. Így a Deuteronomium könyve kulcsfontosságúnak bizonyul a Számok könyve irodalomtörténetéhez.

⁷² Mózes mint a Sínai-perikopa, illetve a Számok könyve elbeszéléseinek magyarázója és értelmezője témához lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 263–274. A Deuteronomium prólogusához (MTörv 1,1–5) lásd ECKART OTTO: *Deuteronomium 1–11*, op. cit., 298–328. Mózes mint a Számok könyve értelmezője témához lásd még JOHANNES TASCHNER: *Die Moserede im Deuteronomium*. Eine kanonorientierte Untersuchung, Mohr Siebeck, Tübingen, 2005, 190–219; a monográfiáról lásd recenziómat: ECKART OTTO: Ist das Deuteronomium „nicht mehr und nicht weniger als eine ‚Lehrstunde der Geschichtsdidaktik‘? Zu einem Buch von Johannes Taschner, ZAR 18 (2008) 463–474, valamint DOMINIK MARKL recenzióját: RBL 04/2009 (<http://www.bookreviews.org>).

⁷³ A fogság utáni Sínai-perikopa exegéziséhez lásd a különböző, de összetartó tanulmányokat: REINHARD ACHENBACH: *Grundlinien redaktioneller Arbeit in der Sinai-Perikope*, in Eckart Otto – Reinhard Achenbach (Hrsg.): *Das Deuteronomium zwischen Pentateuch und Deuteronomistischem Geschichtswerk*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2004, 123–134; THOMAS RÖMER: *Provisorische Überlegungen zur Entstehung von Exodus 18–24*, in Reinhard Achenbach – Martin Arneht (Hrsg.): *„Gerechtigkeit und Recht zu üben“ (Gen 18:19). Studien zur altorientalischen und biblischen Rechtsgeschichte, zur Religionsgeschichte Israels und zur Religionssoziologie*, Festschrift für E. Otto, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2009, 128–154; KONRAD SCHMID: *Der Sinai und die Priesterschrift*, in Reinhard Achenbach – Martin Arneht (Hrsg.): *„Gerechtigkeit und Recht zu üben“ (Gen 18:19). Studien zur altorientalischen und biblischen Rechtsgeschichte, zur Religionsgeschichte Israels und zur Religionssoziologie*, Festschrift für Eckart Otto, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2009, 128–154; Spätdeuteronomistische und nach-priesterliche Redaktionen und ihre vorexilische Vorlage, in Reinhard Achenbach – Martin Arneht (Hrsg.): *„Gerechtigkeit und Recht zu üben“ (Gen 18:19). Studien zur altorientalischen und biblischen Rechtsgeschichte, zur Religionsgeschichte Israels und zur Religionssoziologie*, Festschrift für Eckart Otto, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2009, 155–170.